

Х. А. Шапаренкокандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету дошкільної і спеціальної освіти та історії
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

ОСОБИСТІСНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено пошуку ефективних способів забезпечення особистісного самовдосконалення майбутніх педагогів дошкільної освіти в процесі їх професійної підготовки до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти. Визначено питання підготовки педагога дошкільної освіти до роботи з дітьми з особливими потребами, які вимагають термінового вирішення, а саме: створення умов для зміни ціннісних орієнтацій і духовного розвитку особистості педагога дошкільної освіти, здатного до виховання толерантності й милосердя в дітей, забезпечення інструментарієм і моделями альтернативного навчання, допомога в оволодінні технологіями, методами роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, зняття психологічного «бар'єру» шкоди інклюзії для інших учасників процесу та запобігання проявам «гандикапізму». Відзначено, що фахівець, який працює з дітьми з особливими потребами в інклюзивному середовищі закладів дошкільної освіти, повинен мати високий рівень регуляції власної діяльності, вміння контролювати себе в стресових ситуаціях, швидко й упевнено реагувати в мінливій ситуації і приймати рішення; має володіти вміннями, які дають змогу справлятися з негативними емоціями, навичками релаксації, володіння собою, здатністю адаптації в складних випадкових ситуаціях. Сформульовано групи завдань для особистісного самовдосконалення, що відбивають компетентність педагогів у межах інклюзивної освіти. За результатами діагностики схарактеризовано рівні готовності майбутніх педагогів дошкільної освіти до особистісного самовдосконалення та забезпечення ефективної взаємодії дітей в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти. Описано педагогічні умови забезпечення ефективності процесу особистісного самовдосконалення й підготовки педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти: суб'єктно-особистісні, організаційно-педагогічні й ресурсні. Схарактеризовано методичні стратегії забезпечення процесу особистісного самовдосконалення педагогів щодо їх підготовки до створення інклюзивного середовища в закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: особистісне самовдосконалення, особистісна готовність, діти з особливими потребами, інклюзивне середовище, заклад дошкільної освіти.

Постановка проблеми. У контексті сучасних реформ гостро постало питання про забезпечення освітнього процесу для дітей із особливими потребами в закладах дошкільної освіти загального типу спільно з однолітками, які розвиваються нормально, що закріплено низкою сучасних міжнародних правових актів, такими як Конвенція з боротьби з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.), Декларація про права інвалідів (1975 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Делійська декларація (1993 р.), Конвенція про права людей з інвалідністю (2006 р.) тощо. Сучасні соціальні установки презентовано в Саламанкській декларації про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами: «З погляду цілей освіти ... мають розробляти методи викладання, які враховують індивідуальні відмінності всіх дітей. Із соціального погляду інклюзивні школи можуть змінити ставлення до

відмінностей шляхом спільного навчання всіх дітей і сформувати основу для справедливого й недискримінаційного суспільства. З економічного погляду створення й утримання в належному стані шкіл, де всі діти навчаються разом, є менш дорогою справою, аніж формування складної системи різних типів шкіл, які спеціалізуються на навчанні різних груп дітей» [2]. Під час IV Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології «Педагог в інклюзивному просторі: траєкторія фахової самоактуалізації» (8 листопада 2018 р.) підкреслено, що в межах реформи інклюзивної освіти в Україні на законодавчому рівні закріплено й гарантовано державою право дітей з особливими освітніми потребами нарівні зі своїми однолітками навчатися в умовах інклюзивного середовища.

Отже, на сучасному етапі потрібні спеціально підготовлені фахівці, які забезпечені інструментарієм і моделями альтернативного навчання,

володіють техніками особистісного самовдосконалення, методами роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, здатні до подолання протиріч у процесі духовного розвитку, готові до створення психологічно безпечного та комфортного інклюзивного середовища закладу дошкільної освіти.

Актуальність висвітлення вищезазначеної проблеми визначається тим, що застосування інклюзивних технологій, інновацій в освітньому процесі, якість із взаємодії із суб'єктами освіти стають, з одного боку, показником рівня компетентності педагога, його особистісної готовності, а з іншого – дієвим засобом реалізації інклюзії, ефективною умовою її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти проблеми розвитку професійної компетентності, особистісної готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами висвітлені як у вітчизняних (Є. Агафонова, М. Алексєєва, С. Альохіна, В. Бондар, М. Гордон, Л. Гречко, О. Денисова, В. Зарецький, О. Леханова, А. Колупаєва, О. Кутєпова, В. Поникарова, Н. Попова, М. Роганова, Л. Савчук, Т. Сак, В. Синьов, В. Тарасун, О. Таранченко, В. Тищенко, О. Хохліна, А. Шевцов, А. Шеманов, О. Ямбург, Л. Яценюк та ін.), так і закордонних (Д. Мітчелл, Т. Лорман, Дж. Делпелер, Д. Харв, С. Вагнер, М. Семаго та Н. Семаго) науковців.

Питанню інтегрованого навчання й виховання дітей із порушеннями психофізичного розвитку приділяли увагу численні фахівці в галузі соціальної, корекційної, спеціальної педагогіки та дефектології, а саме: Л. Аксьонов, В. Бондар, Є. Бондаренко, М. Веденіна, М. Власова, О. Глоба, В. Григоренко, П. Горностай, Г. Іващенко, Б. Пузанов, О. Установ та ін.

В Україні окремі аспекти проблеми інтегрованого навчання висвітлюються в працях А. Колупаєвої, М. Сварника, В. Синьова, Н. Софій, О. Таранченко, В. Тарасун, А. Шевцова, М. Шеремет та ін. Більшість учених указують на необхідність упровадження нових форм освіти, які б сприяли інтеграції людей з особливими потребами в суспільство.

Незважаючи на значний інтерес дослідників до реалізації інклюзивної освіти, багато питань залишаються невирішеними. До таких належить і проблема підготовки педагога дошкільної освіти до роботи з дітьми з особливими потребами, а саме: створення умов для зміни ціннісних орієнтацій і духовного розвитку особистості педагога дошкільної освіти, здатного до виховання толерантності й милосердя в дітей, забезпечення інструментарієм і моделями альтернативного навчання, допомога в оволодінні технологіями, методами роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, зняття психологічного «бар'єру» шкоди інклюзії для інших учасників процесу та запобігання проявам

«гандикапізму» (суспільне явище, тенденція до негативного оцінювання і ставлення до людей з обмеженими можливостями, що виявляється в суспільстві й функціонує на рівні соціальних установок і стереотипів) [3].

Мета статті. Головною метою роботи є пошук ефективних способів забезпечення особистісного самовдосконалення майбутніх педагогів дошкільної освіти в процесі їх професійної підготовки до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Результати наукових розвідок засвідчують, що розумовий, емоційний і соціальний розвиток дітей з особливими потребами прямо залежить від позитивного ставлення до них, їх розуміння і прийняття педагогами, батьками і здоровими дітьми. Сприятливе соціальне та розвивальне середовище є однією з вихідних умов розв'язання проблем інклюзивної освіти, тому забезпечення такого середовища – одне із завдань сучасної системи дошкільної освіти.

Ефективність реалізації освітньої інклюзії багато в чому залежить від готовності вихователя до роботи з усіма суб'єктами інклюзивного середовища: звичайними й «особливими» дітьми, їхніми батьками та фахівцями.

У підготовці майбутніх педагогів дошкільної освіти на перший план висувається виховання особистісної готовності до сприйняття дитини з особливими потребами як рівноправної особистості дитячого колективу, від якої в результаті залежить успіх соціальної адаптації дитини. Адже педагог є авторитетом для дітей, носієм суспільної думки, під його впливом формуються установки, переконання та подальша поведінка дітей.

Фахівець, який працює з дітьми з особливими потребами в інклюзивному середовищі закладів дошкільної освіти, повинен мати високий рівень регуляції власної діяльності, вміння контролювати себе в стресових ситуаціях, швидко й упевнено реагувати в мінливій ситуації і приймати рішення; має володіти уміннями, які дадуть змогу справлятися з негативними емоціями, навичками релаксації, володіння собою, здатністю адаптації в складних випадкових ситуаціях.

З урахуванням вищезазначеного сформульовано групи завдань для особистісного самовдосконалення, що відбивають компетентність педагогів у межах інклюзивної освіти:

1. Бачити, розуміти і знати психолого-педагогічні закономірності й особливості вікового й особистісного розвитку дітей з особливими потребами, що знаходяться в умовах інклюзивного середовища закладу дошкільної освіти.

2. Уміти добирати оптимальні способи організації інклюзивної освіти, проектувати навально-виховний процес для спільного перебування

дітей з особливими потребами й із нормальним розвитком.

3. Реалізовувати різні способи педагогічної взаємодії між усіма суб'єктами корегуально-освітнього процесу.

4. Створювати інклюзивне освітнє середовище, застосовуючи ресурси й можливості закладу дошкільної освіти для розвитку дітей з особливими потребами й однолітків із нормальним розвитком.

5. Проектувати і здійснювати самоосвітній і саморозвивальний процес із питань навчання, виховання й розвитку дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного середовища.

Результати діагностики готовності майбутніх педагогів дошкільної освіти до особистісного самовдосконалення та забезпечення ефективної взаємодії дітей в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти показали, що студентів, які не розглядають проблему інтеграції дітей з особливими потребами як актуальну, у яких відсутнє уявлення про інклюзивну освіту, немає навіть на першому курсі.

Студенти з низьким рівнем готовності проявляють цікавість до проблем інтеграції дітей з особливими потребами в суспільство, але розглядають диференційовану підготовку в спеціальному освітньому закладі або індивідуально вдома як найбільш доречні способи отримання освіти для людей з особливими потребами.

Студенти із середнім рівнем готовності мають стійкий інтерес до вищеозначеної проблеми, визнають за дітьми та їхніми батьками право вибору способу отримання освіти, розглядають інклюзивну освіту як найбільш доречну й ефективну для соціалізації дітей з особливими потребами залежно від рівня відхилення. Такі студенти мають загалом певні, хоча й недостатньо систематизовані знання про специфіку роботи з різними категоріями дітей в умовах інклюзивного середовища закладу дошкільної освіти.

Студенти з високим рівнем сформованості інклюзивної компетентності усвідомлюють значущість включення дітей з обмеженими можливостями в соціум і можливості вибору ними способів отримання освіти, розглядають інклюзивну освіту як найбільш адекватну й ефективну для соціалізації дітей з обмеженими можливостями; володіють повними, глибокими та систематизованими знаннями про специфіку роботи з дітьми з обмеженими можливостями в умовах інклюзивного середовища закладів дошкільної освіти, здатні до ґрунтового аналізу й адекватної оцінки досвіду здійснення професійної діяльності в процесі інклюзивної освіти; проявляють стійку потребу в особистісному самовдосконаленні для підвищення власної інклюзивної компетентності

Результати діагностики дали нам змогу зробити висновок, що процес особистісного самовдосконалення майбутніх педагогів дошкільної освіти у вищому навчальному закладі повинен бути спрямований на таке:

- підвищення рівня психолого-педагогічної культури студентів;
- формування нових духовних цінностей на основі вже набутих знань і вмій;
- забезпечення процесу саморозвитку, самовиховання та рефлексії;
- профілактику «синдрому емоційного вигорання»;
- виховання світоглядних і діяльнісних основ особистісно-орієнтованої взаємодії педагога з дітьми, батьками, фахівцями.

Ефективність процесу особистісного самовдосконалення та підготовки педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти забезпечується такими педагогічними умовами:

- суб'єктно-особистісними (задоволення освітніх та особистісних потреб студентів; розвиток їхнього суб'єктно-творчого досвіду щодо створення інклюзивного середовища; прояв суб'єктної активності у виконанні пошуково-дослідницької діяльності щодо моделювання інклюзивного середовища тощо);
- організаційно-педагогічними (розроблення й реалізація індивідуальних програм особистісного самовдосконалення в навчальній і позааудиторній діяльності; розвиток мотиваційного, операційного та рефлексійного складників процесу особистісного самовдосконалення; побудова освітнього процесу в логіці проектної діяльності; використання корпоративно-модульної технології навчання тощо);
- ресурсними (моделювання програмно-методичного забезпечення, матеріально-технічне оснащення освітнього процесу майбутніх педагогів дошкільної освіти тощо).

Процес особистісного самовдосконалення педагогів у процесі їх підготовки до створення інклюзивного середовища в закладі дошкільної освіти має передбачати використання таких методичних стратегій:

- різнорівневе модульне навчання, що передбачає опанування змісту навчальних дисциплін на різних рівнях: репродуктивному, конструктивному (функціональному), професійному (рівні системного бачення);
- використання методів вирішення узагальнених професійних завдань, що мають міжпредметний характер, включення майбутніх педагогів у спеціально створені практичні ситуації, які імітують професійні проблеми;
- метод кейсів, що включає розгляд великої кількості ситуацій або завдань, які сприяють розвитку вмій аналізу ситуації, оцінювання альтер-

нативних і добір оптимальних варіантів поведінки;

– взаємодія в групі, з метою набуття навичок соціокультурної взаємодії;

– участь у проєктах особистісного самовдосконалення;

– організація самостійної роботи студентів у логіці майбутньої професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Забезпечення процесу особистісного самовдосконалення майбутнього педагога дошкільної освіти дасть змогу сформувати в студентів низку спеціальних знань, умінь, особистісних якостей, необхідних для роботи з дітьми з особливими потребами, а саме: високий рівень регуляції та контролю власної діяльності в стресових ситуаціях, швидкого реагування на зміну обставин; володіння собою, здатність адаптуватися в складних, раптових ситуаціях; самоволодіння, рівновага, емоційна стійкість, які дають змогу запобігти конфліктним ситуаціям у взаєминах між вихованцями; готовність до надання допомоги як інтегральна особистісна якість, що включає толерантність, милосердя, емпатію, педагогічний оптимізм, високий рівень самоконтролю та саморегуляції, доброзичливість, спостережливість; педагогічну інтуїцію, креативність, високий рівень соціальної й моральної свідомості, творчий підхід до вирішення завдань і проблем у професійній діяльності тощо.

Отже, особистісна готовність до організації роботи з дітьми в спеціально створеному інклюзивному середовищі допоможе досягти одну з найважливіших цілей державної політики – забезпечення повноцінної освіти, інтеграції в соціум осіб з особливими потребами.

Список використаної літератури:

1. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А. Колупаєвої. Київ: А. С. К., 2012. 308 с.
2. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7–10 июня 1994 г. Киев, 2000. 21 с. URL: http://www.notabene.ru/down_syndrome/Rus/declarat.html.
3. Ставицький О.О. Психологія гандикапізму. Рівне, 2011. 376 с.
4. Формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання: тематичний збірник праць / упоряд. А.А. Волосюк, Н.А. Басараба, С.С. Козловська; за заг. редакцією А.О. Лавренчука. Рівне: РОІППО, 2014. 343 с.

Shaparenko Kh. Personal self-improvement of future teachers in the process of preparing for work in inclusive environment of preschool education

The article is devoted to the search for effective ways to ensure the personal self-improvement of future teachers of preschool education in the process of their professional preparation for work in the inclusive environment of the institution of preschool education. The questions of preschool education teacher's preparation for work with children with special needs that require urgent solution are determined, in particular: creation the conditions for changing the value orientations and spiritual development of preschool education teacher's personality, who is capable to educate the tolerance and charity in children, providing tools and models of alternative education, assistance in mastering technologies, methods for working with children with special educational needs, removing the psychological "barrier" of harm of inclusion for another participant in the process and preventing "handicapism". It is noted that a specialist working with children with special needs in the inclusive environment of pre-school establishments should have a high level of their own activities regulation, should be able to control themselves in stressful situations, to react quickly and confidently in a changing situation and make decisions; must have skills that will cope with negative emotions, relaxation skills, anger management, the ability to adapt in difficult random situations. Groups of tasks for personal self-perfection, which reflect the competence of teachers within inclusive education, are formulated. According to the results of the diagnosis, the level of future pre-school education teachers' readiness for personal self-improvement and ensuring the effective interaction of children in the inclusive environment of preschool education institution are characterized. The pedagogical conditions of ensuring the effectiveness of the process of personal self-improvement and teachers' preparation for work with children with special needs in the inclusive environment of preschool education institution are described, in particular: subject-personal, organizational-pedagogical and resourceful. Methodical strategies for ensuring the process of personal teachers' self-improvement regarding their education for the creation of an inclusive environment in a pre-school educational establishment are characterized.

Key words: *personal self-perfection, personal readiness, children with special needs, inclusive environment, preschool educational institution.*